

Sławomir Grzesiak

Osadzeni o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych – analiza zjawiska

Inmates with special penitentiary and protective needs – analysis of the phenomenon

Zmieniająca się struktura społeczna populacji więziennej implikuje dyskurs naukowy nad sposobami pracy penitencjarnej z osadzonymi o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych, budząc szereg dylematów związanych ze skutecznością prowadzonych oddziaływań penitencjarnych. Specyficzne grupy skazanych, wyłaniane ze względu na kryteria je różnicujące, np. powrotność do przestępstwa, wiek, niepełnosprawność itp., wymagają szczególnych metodyk penitencjarnych, które powinny być poprzedzone rzetelną diagnozą populacji więziennej.

W opracowaniu podniesiono problematykę dotyczącą rozumienia aktualnej przestrzeni penitencjarnej i procesów w niej zachodzących, specyfiki pracy ze skazanymi o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych oraz redefinicji oczekiwań społecznych względem więziennictwa w zakresie resocjalizacji penitencjarnej i przygotowywania skazanych do powrotu do społeczeństwa. Tekst ma charakter przyczynkarski, a zmiany w strukturze populacji więziennej wymagają szerszych analiz, których wymiernym efektem powinna być optymalizacja modelu pracy penitencjarnej ze skazanymi o różnych potrzebach penitencjarno-ochronnych.

Słowa kluczowe: Służba Więzienna, praca penitencjarna, populacja więzienna, system penitencjarny, metodyka penitencjarna

The changing social structure of the prison population implies a scientific discourse on penitentiary work methods with prisoners, who have special penitentiary and security needs, raising a number of dilemmas

related to the effectiveness of penitentiary interactions. Specific groups of convicts, selected due to differentiating criteria, e.g. recidivism, age, disability, etc., require specific penitentiary methodologies, which should be preceded by a reliable diagnosis of the prison population.

The study underlines issues related to the understanding of the current penitentiary space and the processes taking place in it, the specifics of working with inmates with special penitentiary and security needs and the redefinition of social expectations towards the prison system in the field of penitentiary social rehabilitation and preparing convicts to readaptation. The text has a contributing nature, and changes in the structure of the prison population require broader analysis, the measurable effect of which should be the optimization of the penitentiary work model with inmates with various penitentiary and security needs.

Key words: Prison Service, penitentiary work, prison population, penitentiary system, penitentiary methodology

Wprowadzenie

Zmieniająca się struktura społeczna populacji więziennej implikuje dyskurs naukowy nad sposobami pracy penitencjarnej z osadzonymi o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych, budząc szereg dylematów związanych ze skutecznością prowadzonych oddziaływań penitencjarnych. Specyficzne grupy skazanych, wyłaniane ze względu na kryterium różnicujące, np. powrotność do przestępstwa, wiek, niepełnosprawność itp., wymagają szczególnych metodyk penitencjarnych, które powinny być poprzedzone rzetelną diagnozą populacji więziennej.

Liczne publikacje naukowe dostarczają wiedzy na temat ocen stanu polskiej myśli penitencjarnej¹ odnoszących się do kwestii prowadzenia oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób pozbawionych wolności, jak i procesu wykonywania kary pozbawienia wolności. Podnoszone kwestie

¹ Zob.: P. Stępiak, *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa 2017; W. Ambrozik, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołeczniania systemu oddziaływań*, Kraków 2016; M. Muskała, „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań 2016; M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozomych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013.

są mniej lub bardziej problematyczne w aspekcie pracy penitencjarnej² z osadzonymi wymagającymi szczególnych potrzeb penitencjarno-ochronnych, w efekcie akcentują problemy w ich resocjalizacji penitencjarnej, a niekiedy poddając ją w wątpliwość³.

W niniejszym opracowaniu podniesiono problematykę dotyczącą rozumienia aktualnej przestrzeni penitencjarnej i procesów w niej zachodzących, specyfiki pracy ze skazanymi o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych oraz redefinicji oczekiwań społecznych względem więziennictwa w zakresie resocjalizacji penitencjarnej i przygotowywania skazanych do powrotu do społeczeństwa. Źródłem danych do przeprowadzonych analiz są ogólnodostępne statystyki roczne przygotowane przez Biuro Informacji i Statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej (BiS CZSW) oraz literatura przedmiotu w zakresie odnoszącym się do wyszczególnionych grup osadzonych⁴.

Na wstępie należy zaznaczyć, że opracowanie ma charakter przyczynkowski, a zmiany w strukturze populacji więziennej wymagają szerszych analiz, których wymiernym efektem powinna być optymalizacja modelu pracy penitencjarnej ze skazanymi o różnych potrzebach penitencjarno-ochronnych. Dokonanie takiej diagnozy populacji więziennej pozwoli na przygotowania regulacji prawnych w tym zakresie i racjonalizację polityki karnej państwa. Niniejsza praca jest tylko zaznaczeniem istotności problemu, który powinien być eksplorowany badawczo celem przygotowania więziennictwa na zmiany, jakie dzieją się w strukturze społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności w kontekście procesu kompresji tej populacji.

² Przez pracę penitencjarną, za H. Machelem, należy rozumieć całokształt oddziaływań administracji zakładu karnego na więźniów, którego celem jest utrzymywanie zdrowia, dyscypliny, zabezpieczenia przed demoralizacją, bezpieczeństwa oraz ich resocjalizacji na podstawie przepisów prawa i w jego granicach. Jest to działalność prowadzona przez personel więzienny wobec więźniów, podporządkowana celom wykonywania kary pozbawienia wolności wynikającym m.in. z treści art. 67 Kkw. H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 23.

³ Zob.: P. Stępnia, *O tzw. dobrych praktykach penitencjarnych. Obraz empiryczny i kilka ogólniejszych refleksji teoretycznych*, *Archiwum Kryminologii*, t. XL/2018, s. 401–430; L. Pytka, *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, Warszawa 2008, s. 74; I. Pospiszyl, *Neopenologia – spór o sens istnienia resocjalizacji penitencjarnej*, *Resocjalizacja Polska*, 22/2021, s. 185–204.

⁴ Przytaczane dane występują na stronie internetowej Centralnego Zarządu Służby Więziennej: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 10.05.2023).

Przedmiot i cel opracowania

Przedmiotem pracy są wybrane zmiany w strukturze społecznej osadzonych przebywających w polskich jednostkach penitencjarnych ukazane na przestrzeni ostatniej dekady (w latach 2012–2022) oraz implikacje tych zmian dla systemu penitencjarnego wąsko rozumianego przez efektywność prowadzenia oddziaływań z zakresu resocjalizacji penitencjarnej. Taka perspektywa coraz częściej wskazywana jest w literaturze przedmiotu jako wyzwanie stojące przed więziennictwem w aspekcie wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych o odmiennych potrzebach penitencjarno-ochronnych⁵. Celem artykułu jest ukazanie dynamiki poszczególnych grup osadzonych w populacji więziennej w kontekście wyzwań, jakie stoją przed prowadzonymi względem nich oddziaływaniami penitencjarnymi oraz wskazanie obszarów postulowanych zmian podejścia penitencjarnego.

Praca penitencjarna z osadzonymi – zarys problematyki

Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności, obok zasady wolnej progresji, jest jedną z podstawowych zasad polskiego systemu penitencjarnego. Jej praktyczną egzemplifikacją jest dokonywanie klasyfikacji skazanych w trybie art. 82 kkw⁶ w celu indywidualizacji oddziaływania penitencjarnego. Przesłanki klasyfikacji skazanych eksponują znaczenie cech indywidualnych skazanego w kontekście prowadzonych względem niego badań osobopoznawczych⁷. Polega ona na podziale populacji osadzonych na grupy przy zastosowaniu kryteriów wskazanych m.in. w art. 82 § 2 kkw i potrzebę różnicowania postępowania penitencjarnego w zakresie stosowanych oddziaływań penitencjarno-ochronnych. Te zabiegi służą m.in. osiągnięciu prewencyjnych celów kary, przeciwdziałaniu demoralizacji, doborze oddziaływania penitencjarnego, zapewnieniu

⁵ Zob.: J. Włodarczyk-Madejska, *Zmiany w strukturze podejrzanych, osadzonych i skazanych w kontekście starzenia się społeczeństwa – analiza danych statystycznych*, Prawo w Działaniu. Sprawy Karne, 53/2023, s. 155–194; S. Grzesiak, *Demograficzne zmiany w populacji więziennej i ich implikacje dla polskiego systemu penitencjarnego*, [w:] M. Kuryłowicz, M. Strzelec (red.), *Praca penitencjarna*, Warszawa 2022, s. 25–73.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

⁷ Zob.: T. Kalisz, *Decyzja klasyfikacyjna. Charakter prawny oraz tryby kontroli i weryfikacji*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, t. XXXVI, 3680/2015, s. 67–82.

ochrony i bezpieczeństwa indywidualnego skazanego, bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej oraz bezpieczeństwa społecznego.

Zasada indywidualizacji penitencjarnej została ujęta również w art. 67 § 2 kkw, gdzie odnosi się ona do takiego doboru metod i środków oddziaływań na więźniów, który zapewnia ich dostosowanie do cech osobowości skazanego i celu wykonania kary pozbawienia wolności⁸. Zasada indywidualizacji penitencjarnej funkcjonuje w ramach określonych przez Kodeks karny wykonawczy i akty wewnętrzne (zarządzenia, regulaminy, instrukcje, decyzje)⁹ regulacji normatywnych. Stanowi ona podstawę różnicowania metod oddziaływania resocjalizacyjnego dla poszczególnych kategorii skazanych. Ramy te wyznaczają przede wszystkim rodzaje (art. 69 kkw, 84–86 kkw, art. 233 Kkw) i typy (art. 70 kkw) zakładów karnych oraz systemy wykonywania kary pozbawienia wolności (art. 81 kkw, art. 90–92 kkw).

Rozważania nad pracą penitencjarną w świetle obowiązujących regulacji normatywnych prowadzą do wniosku, że jawi się ona jako złożony i ściśle określony proces realizacji różnych zadań i obowiązków personelu więziennego, oparty przede wszystkim na interakcjach pomiędzy wychowawcami penitencjarnymi a skazanymi. Przytoczone akty prawne określają nie tylko teoretyczny sposób oddziaływań penitencjarnych, ale wskazują także na obszary, w których działania podejmowane wobec osób

⁸ Art. 67 kkw – §1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. §2. Dla osiągnięcia celu określonego w § 1 prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. §3. W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Zob.: P. Wierzbicki, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976, s. 18.

⁹ Do podstawowych aktów normatywnych regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności można zaliczyć: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.); Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. *o Służbie Więziennej* (Dz. U. 2021, poz. 1064 z późn. zm.); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. *w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych* (Dz. U. 2013, poz. 1067); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. *w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności* (Dz. U. 2016, poz. 2231); Zarządzenie Nr 19/2016 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. *w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych*; Regulamin Nr 1/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 18 października 2010 r. *w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej*; Regulamin Nr 2/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 18 października 2010 r. *w sprawie sposobu pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*; Instrukcja Nr 10/2020 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 5 listopada 2020 r. *w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności*.

pozbawionych wolności są uprawnione. Jednak w praktyce penitencjarnej, mimo precyzyjnych rozwiązań prawnych, realizacja działań penitencjarnych stwarza wiele problemów. Realizatorzy pracy penitencjarnej zwracają uwagę na zbytnio rozbudowaną dokumentację, która zabiera im bardzo dużo czasu kosztem realizacji innych zadań¹⁰. Stąd też pojawiają się opinie krytyczne i powątpiewające w skuteczność wykonywania kary pozbawienia wolności¹¹.

Coraz wyraźniejsze uobecnianie się zamian w strukturze społecznej populacji więziennej osadzonych należy rozpatrywać na trzech poziomach:

- a) pierwszy dotyczy wzrastającej liczby osadzonych o najgorszej prognozie kryminologiczno-społecznej (z uwagi na czynniki kryminogenne) i obniżającym się odsetku skazanych podatnych na tradycyjne metody wychowawczo-terapeutyczne;
- b) na drugim poziomie pojawia się kwestia rozumienia specyfiki pracy ze skazanymi wyszczególnionymi ze względu na czynnik wyróżniający w kontekście uwarunkowań rozwojowych, społeczno-kulturowych i ich sytuacji prawnej, przez personel więzienny;
- c) trzeci poziom na jakim problemy związane z kompresją populacji osadzonych dotyczą więziennictwa, ma charakter formalny, zarówno prawny, jak i organizacyjny, gdzie wydaje się być konieczna racjonalizacja kosztów związanych z proponowanymi oddziaływaniami penitencjarnymi w aspekcie ich efektywności i udzielanej pomocy i wsparcia po zwolnieniu z zakładu karnego¹².

Próba odpowiedzi na powyższe zagadnienia mogą być prowadzone w tym obszarze badania naukowe, a prezentowana opinia po części dostarczy argumentacji na rzecz prowadzenia takowych i określenia

¹⁰ Zob.: H. Machel, *Rola i zadania kadry resocjalizacyjnej*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 2, Warszawa 2008, s. 217–247; H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 80–149; S. Grzesiak, *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencjarnej wychowawców*, [w:] P. Stępnik (red.), *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, Kalisz-Poznań 2014, s. 179–200.

¹¹ Zob.: H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2008; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozomych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013; M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013; P. Stępnik, T. Kalisz, W. Zalewski (red.), *Czy i jakie więzienia są potrzebne? Rozważania na tle zagadnień współczesności*, Poznań-Gdańsk-Wrocław-Kalisz 2016; P. Stępnik, *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa 2017.

¹² Zob.: B.M. Nowak, S. Grzesiak (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022; P. Stępnik, *Pomoc społeczna i pomoc postpenitencjarna jako wsparcie społecznej readaptacji skazanych. Pojęcie, geneza i rozwój*, [w:] B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa 2007, s. 196–203.

kierunków zmian w pracy penitencjarnej w związku ze zmianami w strukturze społecznej populacji osadzonych.

Zmiany w strukturze społecznej w polskiej populacji osadzonych – ujęcie statystyczno-opisowe

Populacja więzienna osadzonych ulega stałym przeobrażeniom. Ta konstatacja dotycząca systemu penitencjarnego, implikuje konieczność modyfikacji zadań i funkcji polskiego więziennictwa w zakresie sposobów świadczenia przez nie usług nie tylko w procesie zarządzania izolacją osadzonych, ale również zmianotwórczymi oddziaływaniami określanymi jako proces resocjalizacji penitencjarnej¹³. Procesy te istotnie konceptualizują pracę penitencjarną, a zmiany – ilościowe i jakościowe – w strukturze populacji więziennej osadzonych wymagają szerszych analiz niż tylko te fragmentarycznie zaznaczone w niniejszym opracowaniu. Brak bowiem rzetelnej diagnozy prawno-społeczno-demograficznej obecnej populacji więziennej, która mogłaby posłużyć do optymalizacji modelu pracy penitencjarnej z osadzonymi o różnych potrzebach penitencjarno-ochronnych¹⁴. W tym kontekście czymś naturalnym wydają się konstatacje odnoszące się do zasadności podejmowania oddziaływań penitencjarnych o proweniencji resocjalizacyjnej¹⁵.

Mając na uwadze zachodzące zamiany w populacji więziennej¹⁶, stanowiące odzwierciedlenie procesów zachodzących w społeczeństwie, ale

¹³ Zob.: S. Grzesiak, *Resocjalizacja penitencjarna w Polsce w perspektywie readaptacyjno-reintegracyjnej* [w:] B.M. Nowak, S. Grzesiak (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022, s. 17–51; Zob.: S. Grzesiak, *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, [w:] L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa 2019, s. 107–124.

¹⁴ Zob.: A. Kwieciński (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013.

¹⁵ Zob.: P. Stępnia, *Resocjalizacja (nie)urojona...*; H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 44. Autor wyróżnia trzy kategorie więźniów, wobec których zasadne bądź nie podejmowanie jest działań z zakresu resocjalizacji penitencjarnej.

¹⁶ Zob.: J. Włodarczyk-Madejska, *Zmiany w strukturze podejrzanych, osadzonych i skazanych w kontekście starzenia się społeczeństwa – analiza danych statystycznych*, Prawo w Działaniu. Sprawy Karne, 53/2023, s. 155–194; S. Grzesiak, *Demograficzne zmiany w populacji więziennej i ich implikacje dla polskiego systemu penitencjarnego*, [w:] M. Kuryłowicz, M. Strzelec (red.), *Praca penitencjarna*, Warszawa 2022, s. 25–73. <https://swws.edu.pl/praca-penitencjarna/> (dostęp: 30.03.2023); A. Nawój-Sleszyński, *Rozmiary i zróżnicowanie populacji więziennej w Polsce w okresie obowiązywania ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1997 roku*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, t. LIV/2019, s. 139–182.

także będących wypadkową polityk: społecznej, karnej i penitencjarnej, od przeszło dekady dostrzegalny jest proces tzw. kompresji populacji osadzonych¹⁷. Proces ten związany jest z utrwaloną tendencją traktowania kary izolacji więziennej jako ostatecznej sankcji wobec osób dopuszczających się czynów zabronionych, gdzie zmniejsza się w strukturze wyroków sądowych procentowy udział bezwzględnej kary pozbawienia wolności na rzecz kar wolnościowych. Oznacza to w praktyce, że kara izolacji więziennej jest ostateczną formą reakcji państwa na przestępstwo, a w polskich jednostkach penitencjarnych przebywają osoby skazane o najgorszej prognozie społeczno-kryminologicznej¹⁸, wysoce zdemoralizowane, często skazane za najpoważniejsze przestępstwa, wobec których klasycznie¹⁹ rozumiane oddziaływania penitencjarne wydają się być bezzasadne i mało efektywne²⁰. Zjawisko to jest także konsekwencją tendencji modyfikacyjnych i depenalizacyjnych w polityce kryminalnej. Stąd też kompresja populacji skazanych może mieć znaczenie dla szacunkowego określenia skali ilościowej poszczególnych kategorii więźniów, a także skali jakościowej rozumianej jako efektywność podejmowanych względem nich wysoce specjalistycznych oddziaływań resocjalizacyjnych czy terapeutycznych. W tym kontekście na uwagę badaczy zasługują m.in. takie grupy osadzonych przebywających w jednostkach penitencjarnych jak:

1. skazani długoterminowi (niektórzy badacze przyjmują, że są to już osoby skazane na kary powyżej 5 lat), przebywający w jednostkach penitencjarnych 15, 25 i więcej lat oraz osoby dożywotnio pozbawione wolności²¹. Odsetek osób prawomocnie skazanych na kary powyżej 15 lat stanowi już 4,40% (2362 skazanych) ogólnej populacji skazanych, w tym na karę dożywotniego pozbawienia wolności wynosi

¹⁷ T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychospołecznych*, [w:] A. Rzepliński (red.), *Pozbawienie wolności: funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymonowskiego*, Warszawa 2013, s. 279–280.

¹⁸ Zob.: P. Stępiak, *Udział skazanego w kształtowaniu prognozy kryminologicznej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 61/2008, s. 49–68.

¹⁹ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2005, s. 304; H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 30, 50–55; H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994, s. 9, 15.

²⁰ Zob.: I. Mudrecka, *Skuteczność i efektywność kary pozbawienia wolności – przegląd badań empirycznych*, [w:] B.M. Nowak, S. Grzesiak (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022, s. 87–113; Najwyższa Izba Kontroli, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Wystąpienie pokontrolne – P/14/044 – Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności* pismo KPB-4101-006-03/2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik> (dostęp: 10.03.2023).

²¹ Zob.: M. Sadowska, *Najdłuższe Kary pozbawienia wolności a praca penitencjarna*, Poznań 2016.

- on 0,94% (502 skazanych), a na karę 25 lat pozbawienia wolności – 3,12% (1673 skazanych)²². Odnosząc przytoczone dane do skazanych na kary długoterminowe (>5 lat), można zaobserwować, że co piąta prawomocnie skazana osoba ma zasadzony wymiar kary powyżej 5 lat (22,04%, 11828 skazanych)²³, w tym kontekście oferta wychowawczo-terapeutyczna więziennictwa wydaje się być niewystarczająca z uwagi na jej ograniczenia czasowe;
2. osadzeni odbywający kary krótkoterminowe (>1 roku 6 miesięcy), w tym zastępcze kary pozbawienia wolności. Ta populacja stanowi 40,31% (21632 skazanych) prawomocnie skazanych²⁴. Mając to na uwadze, można stwierdzić, że w przypadku przeszło 2/5 (40,31%, 21632 skazanych) prawomocnie skazanych w wymiarze do 1 roku i 6 miesięcy²⁵, prowadzenie w określonych ramach oddziaływań resocjalizacyjnych byłoby bezzasadne, z uwagi na zbyt krótki pobyt w warunkach izolacji penitencjarnej i możliwość realizacji pełnych cykli programów zmianotwórczych;
 3. skazani w wieku senioralnym (64+)²⁶. W polskich zakładach karnych odsetek osób skazanych prawomocnie w wieku powyżej 64 roku życia wynosi 3,00% (1872 skazanych)²⁷, należy jednak pamiętać, że procesy starzenia są indywidualne. W tej grupie skazanych znaczny odsetek stanowią osoby niepełnosprawne²⁸, a także osoby o szczególnych potrzebach medycznych (uzależnionych, schorowanych)²⁹, co stanowi dodatkową trudność w procesie readaptacji i reintegracji społecznej takich osób przygotowywanych do powrotu do społeczeństwa;

²² Centralny Zarząd Służby Więziennej, Statystyka roczna, stan na 31.12.2022 r., <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 10.03.2023).

²³ Zob.: M. Niełacna, J. Klimczak (red.), *Dożywni więźniowie. Najlepsi z najgorszych i źli stale*, Warszawa 2022.

²⁴ Centralny Zarząd Służby Więziennej, Statystyka roczna, stan na 31.12.2022 r., <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 10.03.2023).

²⁵ Centralny Zarząd Służby Więziennej, Statystyka roczna, stan na 31.12.2022 r., <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 10.03.2023).

²⁶ Zob.: S. Grzesiak, *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wrocław 2013.

²⁷ Centralny Zarząd Służby Więziennej...

²⁸ Zob.: K. Nawrocka, J. Zozula, *Funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w warunkach izolacji penitencjarnej. Studium pedagogiczno-prawne*, Warszawa 2020.

²⁹ Zob.: P. Stępnik, *Prawo do świadczeń zdrowotnych w warunkach izolacji penitencjarnej*, Warszawa 2019.

4. recydywiści penitencjarni³⁰ w warunkach izolacji więziennej od 2011 r. stanowią coraz liczniejszą grupę skazanych³¹. Na koniec 2022 r. prawomocnie skazani recydywiści stanowili 59,44% (37493 skazanych)³². Badacze wskazują na szereg trudności w pracy penitencjarnej oraz w procesie readaptacji i reintegracji społecznej tej kategorii skazanych, w której występuje znaczny odsetek osób uczestniczących w podkulturze przestępczej i osób przez tę podkulturę zdegradowanych w jej stratyfikacji, co implikuje znaczne problemy z zakresu zapewnienia bezpieczeństwa personalnego i pracy z tego typu skazanymi³³;
5. skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym z zaburzeniami preferencji seksualnych³⁴. Problem przestępców seksualnych dotyczy 4,91% (3741 skazanych za art. 197–205 Kk) skazanych prawomocnie³⁵. Podnoszone kwestie w tym zakresie odnoszą się do poszukiwania odpowiedzi na sposoby reakcji państwa wobec tego typu przestępców, którzy niejednokrotnie wykazują zaburzenia biologiczne, a podejmowane próby więziennej terapii czy stosowania tzw. środków zabezpieczających budzą wiele wątpliwości u badaczy i praktyków pracujących z tą kategorią skazanych³⁶;
6. skazani obcokrajowcy. Populacja skazanych prawomocnie cudzoziemców w polskich jednostkach penitencjarnych wynosi 2,56% (1824 skazanych)³⁷. Praca penitencjarna z nimi jest utrudniona z uwagi na bariery językowe, kulturowe i niekiedy etniczne. Sygnalizowane kwestie dotyczą także szerszej kategorii skazanych, których można określić jako odmiennych kulturowo³⁸ (narodowościowo, religijnie, etnicznie, itp.) oraz o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej³⁹.

³⁰ Zob.: R. Szczepaniak, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015; A. Nawój-Śleszyński, *Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce w latach 1970–2022*, *The Prison Systems Review*, 116/2022, s. 239–266.

³¹ A. Nawój-Śleszyński, *Recydywiści penitencjarni...*, s. 249.

³² Centralny Zarząd Służby Więziennej...

³³ Zob.: M. Snopek, *Więźniowie poszkodowani – psychospołeczne funkcjonowanie osób zdegradowanych w przestrzeni penitencjarnej*, Kraków 2018.

³⁴ Zob.: A. Kwieciński, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Warszawa 2017.

³⁵ Centralny Zarząd Służby Więziennej...

³⁶ Zob.: K. Pospiszyl, *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2005.

³⁷ Centralny Zarząd Służby Więziennej...

³⁸ Zob.: P. Stępnia, *Wielokulturowość w zakładach karnych. Uwagi o problemie i unormowaniach prawnych*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, t. XLVIII/2018, s. 107–128; A. Urbanek, *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowości. Studium diagnostyczne*, Kraków 2018.

³⁹ Zob.: S. Grzesiak, D. Skowron, *Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej w polskim systemie penitencjarnym na tle wybranych systemów penitencjarnych innych państw*, [w:] S. Grzesiak (red.), *Psychospołeczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2020, s. 39–67.

Tego typu skazani niekiedy z uwagi na swoje odmienności mogą być zdegradowani w strukturze więziennej do roli osób poszkodowanych lub pomijani w działaniach zmianotwórczych;

7. osadzeni tymczasowo aresztowani, wobec których zastosowano ten środek zapobiegawczy w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego stanowią 11,56% (8149 osadzonych) populacji osadzonych⁴⁰. Wśród tej kategorii osadzonych co do zasady oddziaływania penitencjarne o proweniencji resocjalizacyjnej nie są stosowane do czasu unormowania ich sytuacji prawnej i reklasyfikacji w zakresie rodzaju i typu zakładu karnego oraz systemu odbywania kary pozbawienia wolności. W tej grupie niekiedy znajdują się tzw. osadzeni medialni, wymagający szczególnego osadzenia niekiedy z uwagi na rodzaj popełnionego czynu.

Oszacowanie szczegółowe ww. grup jest możliwe przy użyciu Centralnej Bazy Danych Osób Pozbawionych Wolności i narzędzi analitycznych do jej eksplorowania, gdzie stworzenie algorytmu wyłączającego powtarzające się osoby w danych zbiorach danych dałoby szansę na określenie takiej, rzeczywistej populacji więziennej, wobec której należałoby zintensyfikować oddziaływania resocjalizacyjne. Szacowanie populacji więziennej we wskazanym kontekście odnosi się do konieczności opracowania szczegółowych (specyficznych) metodyk pracy penitencjarnej nie tylko ze wskazanymi powyżej kategoriami więźniów, ale również urealnienia stosowania tej wynikającej z dorobku polskich szkół resocjalizacji⁴¹. Dopiero wiedza w tym zakresie pozwoli na określenie sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności zindywidualizowanych grupowo i spersonalizowanych jednostkowo. Efektywność takich działań wpisuje się w model szacowania ryzyka (zarządzania ryzykiem) przestępczości powrotnej, który jest stosowany w wielu państwach na świecie⁴² i obecnie opracowywany przez Biuro Penitencjarne w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej.

⁴⁰ Centralny Zarząd Służby Więziennej.

⁴¹ Zob.: I. Pospiszyl, M. Miałkowska-Kozaryna (red.), *Polskie szkoły resocjalizacji*, Warszawa 2022.

⁴² Przykładowe narzędzia szacowania ryzyka: SARPO w Czechach, ROS w Szwajcarii, PMT we Węgrzech, CRA w Słowacji, OASys we Wielkiej Brytanii. Podobne rozwiązania występują w Rumunii, Bułgarii i Austrii. Zob.: D. Wójcik, *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa*, Prawo W Działaniu, Sprawy Karne, 16/2013, s. 59–102; T. Kalisz, *Zarządzanie ryzykiem powrotu do przestępstwa*, [w:] K. Czekaj, B. Wiśniewska-Paź (red.), *Od Crimes of the powerful do przestępstwa jednostki we współczesnym świecie. Z Zagadnień globalnej kryminologii i dezorganizacji społecznej*, 307 Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Sociologica, 11(2)/2019, s. 112–124.

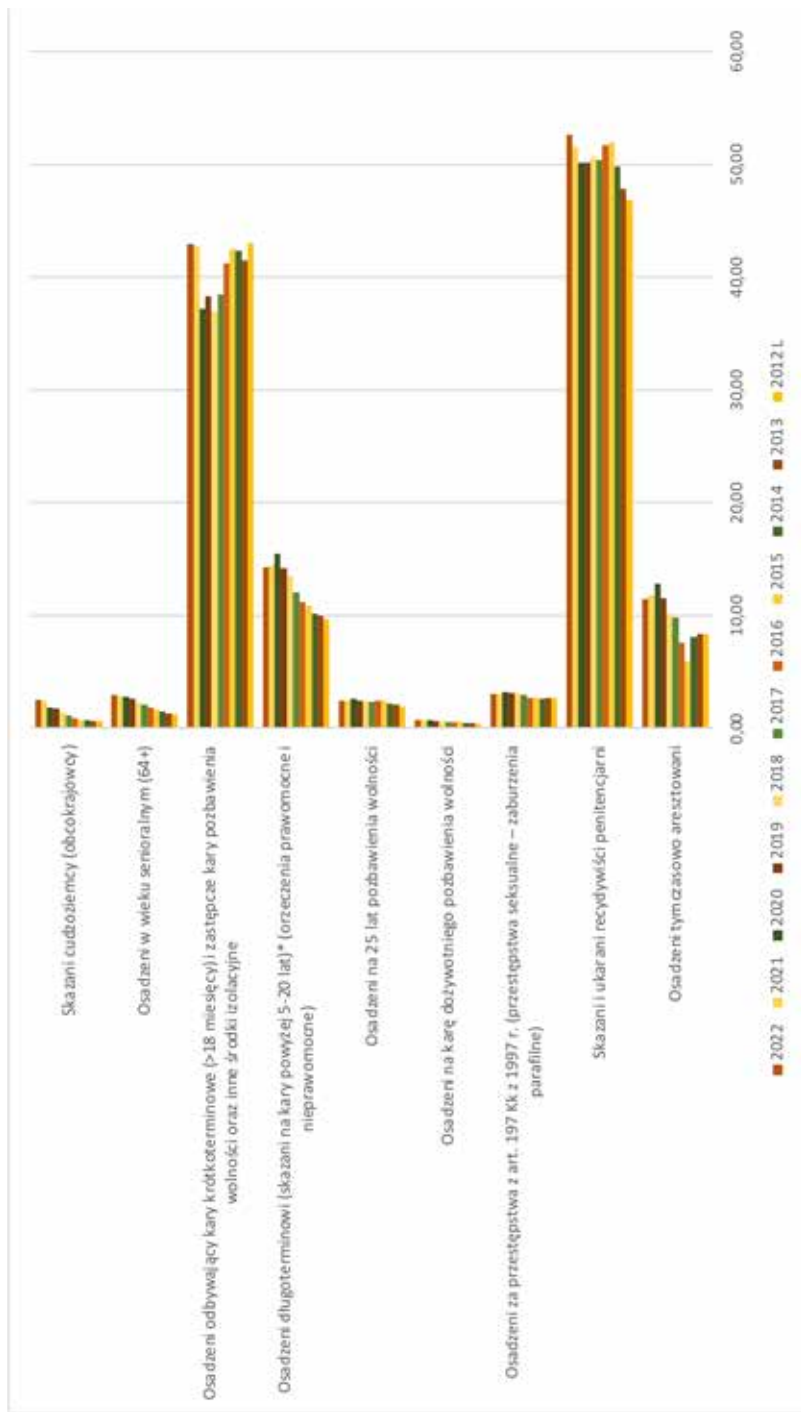
Tabela 1. Populacja więzienna w latach 2012–2022 (L-wartości bezwzględne, %-odsetek w populacji rocznej, razem kobiety i mężczyźni, stan na 31.12. danego roku)

Lp.	W latach	2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021		2022		2012 do 2022		
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%			
1.	Osadzeni tymczasowo aresztowani *TABL.3	7009	8,33	6589	8,34	6238	8,06	4162	5,88	5396	7,54	7239	9,81	7360	10,19	8520	11,49	8692	12,80	8495	11,82	8149	11,44	↑3,11	↑	↑
2.	Skazani i ukarani recydywiści penitencjarni *TABL.6	39370	46,78	37779	47,83	38509	49,77	36817	51,97	36974	51,69	37180	50,36	36561	50,64	37171	50,14	34051	50,15	37002	51,48	37493	52,64	↑5,86	↑	↑
3.	Osadzeni za przestępstwa z art. 197 KK z 1997 r. (przestępstwa seksualne – zaburzenia parafilne) *TABL.14	2295	2,73	2156	2,73	2037	2,63	1912	2,70	1957	2,74	2155	2,92	2264	3,14	2287	3,09	2207	3,25	2187	3,04	2165	3,04	↑0,31	↑	↑
4.	Osadzeni na karę dożywotniego pozbawienia wolności *TABL.17	317	0,38	338	0,43	352	0,45	380	0,54	396	0,55	423	0,57	444	0,61	460	0,62	479	0,71	495	0,69	534	0,75	↑0,37	↑	↑
5.	Osadzeni na 25 lat pozbawienia wolności *TABL.17	1645	1,95	1672	2,12	1716	2,22	1727	2,44	1760	2,46	1769	2,40	1771	2,45	1832	2,47	1795	2,64	1773	2,47	1736	2,44	↑0,49	↑	↑
6.	Osadzeni długoterminowi (skazani na karę powyżej 5-20 lat) * (orzeczenia prawomocne i nieprawomocne) *TABL.17	8081	9,60	7917	10,02	7843	10,14	7693	10,86	7981	11,16	8906	12,06	9755	13,51	10499	14,16	10513	15,48	10382	14,44	10187	14,30	↑4,7	↑	↑
7.	Osadzeni odbywający kary krótkoterminowe (> 15 miesięcy) i zastrzeże kary pozbawienia wolności oraz inne środki izolacyjne *TABL.19	36200	43,02	32777	41,49	32727	42,30	30079	42,46	29450	41,17	28384	38,45	26636	36,89	28384	38,29	25266	37,21	30723	42,75	30576	42,93	↓0,09	↓	↓
8.	Osadzeni w wieku senioralnym (64+) *TABL.19	1050	1,25	1053	1,33	1143	1,48	1154	1,63	1341	1,87	1520	2,06	1646	2,28	1919	2,59	1888	2,78	2040	2,84	2133	2,99	↑1,74	↑	↑
9.	Skazani cudzoziemcy (obco krajowy) *TABL.64	566	0,67	521	0,66	537	0,69	519	0,73	662	0,93	840	1,14	1037	1,44	1310	1,77	1267	1,87	1741	2,42	1824	2,56	↑1,89	↑	↑
	Ogółem osadzeni *TABL.3	84156	100	78994	93,87	77371	91,94	70836	84,17	71528	84,99	73822	87,72	72204	85,79	74130	88,09	67894	80,68	71874	85,41	71228	84,64	↓12928	↓	↓
																									↓15,36%	

* Oznaczenie Tablic ze statystyk rocznych CZSW, z których importowano dane

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk rocznych BiS CZSW z lat 2012–2022

Wykres 1. Populacja więzienna w latach 2012–2022 (%-odsetek w populacji rocznej, razem kobiety i mężczyźni, stan na 31.12. danego roku)

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk rocznych Bis CZSW z lat 2012–2022

Analiza struktur społecznych jako jeden z podstawowych etapów procesu poznawczego może służyć statystycznemu opisowi i wnioskowaniu na temat procesów społecznych, jakie występują na terenie jednostek penitencjarnych w ostatniej dekadzie. Procesy te implikują zmiany w stanie i strukturze populacji więziennej. W tym rozdziale przyjrzymy się dynamice zmian w populacji więziennej jaka nastąpiła w latach 2012–2022. Poniższa tabela i obrazujący ją wykres przedstawiają dynamikę przemian strukturalnych, jaka jest obserwowana w ostatniej dekadzie w populacji więziennej ze względu na wyróżnione w opinii kryteria.

Od przeszło dekady zauważalny jest spadek populacji osadzonych, a biorąc pod uwagę rok do roku – 2012 i 2022 – wynosi on przeszło 15%. Nieznaczny spadek liczby osadzonych odbywających kary krótkoterminowe (0,09%) ukazuje również cechy opisanego zjawiska kompresji populacji osadzonych oraz funkcjonalność kar wolnościowych wobec sprawców przestępstw będących występkami. Jednak ta grupa wciąż znacznie angażuje administrację penitencjarną, niekoniecznie w aspekt resocjalizacji penitencjarnej skazanych, a w czynności administracyjno-organizacyjne. Prawie 43% osadzonych z krótkimi karami pozbawienia wolności, będących chwilowo w warunkach izolacji więziennej, wymaga pełnej obsługi socjalno-bytowej, która generuje koszty bez widocznego efektu zamiany czy poprawy osób ukaranych, co może generować ich powrotność wtórną w aspekcie przestępczości pospolitej.

Analizując dane zawarte w Tabeli, można również zauważyć, że w pozostałych grupach osadzonych wyodrębnionych ze względu na czynnik różnicujący, w perspektywie dekady, wszędzie nastąpiły wzrosty osadzonych o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych. Od nieznacznych wahań procentowych, będących na pograniczu tendencji wzrostowej, po blisko 6% wzrost grupy klasyfikacyjnej recydywistów penitencjarnych, którzy na koniec 2022 r. stanowili 52,64% wszystkich sklasyfikowanych osadzonych. Ta tendencja ukazuje być może konieczność zmiany typizacji rodzajów zakładów karnych na: przeznaczonych dla tych, co są w nich po raz pierwszy i osadzonych recydywistów penitencjarnych. Mając na uwadze recydywę przestępczą, a także fakt innej niż -R- klasyfikacji z uwagi na zatarcie wcześniejszych skazań, można przypuszczać, że obecnie w jednostkach penitencjarnych recydywistów penitencjarnych jest znacznie więcej – szacunkowo ponad 60%, przy nieznacznym odsetku skazanych młodocianych. Problem recydywy przestępczej odnosi się nie tylko do pracy resocjalizacyjnej i jej efektywności z tą grupą skazanych,

ale również kwestii podkultury przestępczej, prizonizacji więziennej oraz kwestii bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych.

Kolejna grupa skazanych o tendencji rosnącej, dotyczy osób prawomocnie skazanych na kary długoterminowe (>5 lat), których jest coraz więcej w jednostkach penitencjarnych. Prawie 5% wzrost na przestrzeni dekady z 9,6% w 2012 r. do 14,3% w 2022 r. implikuje konieczność rozbudowywania oferty resocjalizacyjnej oraz modyfikacji metodyki pracy z osobami skazanymi za najcięższe przestępstwa, dla których zakład karny będzie stanowił dom przez wiele lat, a niekiedy po kres życia⁴³. Do tej grupy należy również zaliczyć osoby skazane na 25 lat pozbawienia wolności i karę dożywotniego pozbawienia wolności. W obu tych grupach również dostrzegalne są tendencje wzrostowe. W przypadku pierwszej grupy wynosi ona 0,49%, natomiast w grupie skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności jest to wzrost 0,37% w skali 2012 r. do 2022 r. Czynniki opisane w pierwszej części opracowania niewątpliwie będą miały znaczenie dla liczebności tych grup skazanych w zakładach karnych, gdzie łącznie skazani tzw. długoterminowi stanowią 6,23% populacji generalnej.

Trzecią grupą osadzonych, w której w ostatniej dekadzie nastąpił wzrost (2012 r. do 2022 r.) o przeszło 3% są osoby tymczasowo aresztowane. Osadzeni, wobec których środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztowania był stosowany na przestrzeni ostatniej dekady, stanowili od prawie 6% do prawie 13% populacji osadzonych. Co do zasady ta grupa osadzonych jest wyłączona ze wszelkiego rodzaju kodeksowych oddziaływań resocjalizacyjnych z uwagi na konstytucyjną zasadę domniemania niewinności i kodeksową, osobnego rozmieszczenia w celach mieszkalnych odrębnie od osób skazanych. Dlatego też metodyka postępowania penitencjarnego powinna być inna, szczególnie w aspekcie diagnostycznym i wychowawczo-terapeutycznym; obecnie brak takowej.

Wielokrotny wzrost grupy cudzoziemców w polskich jednostkach penitencjarnych generuje szereg problemów jakości pracy z nimi, ponieważ konotuje ona z ich odmiennością kulturową szeroko rozumianą. Zwiększająca się w populacji więziennej grupa obcokrajowców z 0,67% w 2012 r. do 2,56% w 2022 r. przewyższyła populację osadzonych młodocianych i obok skazanych w wieku senioralnym jest najdynamiczniej rosnącą grupą, czemu przyczyniła się w ostatnim czasie również wojna w Ukrainie. Ponad czterokrotny przyrost implikuje konstatację w zakresie

⁴³ Zob.: P. Stepniak, *Więzienie ten dom (mało) dobry. Oblicza i problemy współczesności*, Warszawa 2021.

celów wykonywania kary pozbawienia wolności względem tej grupy osadzonych oraz oddziaływań penitencjarno-ochronnych. Mając na względzie humanitaryzm wykonywania kary pozbawienia wolności względem cudzoziemców, należałoby wyposażyć kadre penitencjarną w takie uniwersalne kompetencje i umiejętności, które mieszczą się w obszarze edukacji międzykulturowej⁴⁴.

W Tabeli 1. można również zaobserwować liczbowy wzrost populacji skazanych w najstarszym wieku – powyżej 64 r.ż. Dostrzegalna jest dynamika tej populacji więziennej w kontekście spadku liczby skazanych młodocianych w zakładach karnych. Biorąc pod uwagę, iż populacja osób pozbawionych wolności sukcesywnie się zmniejsza od przeszło 84 tys. osób w 2012 r. do ok. 71 tys. w 2022 r., należy mieć świadomość, że ze zmianą liczebności skorelowana jest zmiana jakościowa osób przebywających w jednostkach penitencjarnych. Stąd też ich izolacja i organizacja pracy penitencjarnej wymagają szczególnych kompetencji i kwalifikacji ze strony kadry więziennej (w zakresie gerontologii resocjalizacyjnej i penitencjarnej) i cechuje się ograniczonością w uzyskaniu pozytywnych efektów. W tym zakresie programy szkolenia podoficerskiego, chorążackiego i oficerskiego powinny być uzupełnione o treści związane z rozwojem biopsychospołecznym człowieka oraz jego możliwości i ograniczeń zmianotwórczych, szczególnie w kontekście demografii więziennej. Problematyka skazanych seniorów implikuje szereg innych kwestii z tym powiązanych, chociażby organizacji służby zdrowia⁴⁵, pomocy postpenitencjarnej⁴⁶, niepełnosprawności skazanych⁴⁷, humanitaryzmu więziennego i humanizmu społecznego. Każda z tych kwestii mogłaby być osobnym opracowaniem w zakresie pracy penitencjarnej z osobami w wieku senioralnym.

Ostatnią z wyszczególnionych grup skazanych o specyficznych potrzebach penitencjarno-ochronnych są osadzeni, którzy popełnili przestępstwa seksualne, szczególnie wobec osób małoletnich. Kontestowana w literaturze przedmiotu efektywność prowadzonych wobec nich oddziaływań wychowawczo-terapeutycznych, jak i negatywny odbiór społeczny

⁴⁴ Zob.: M. Fajst, A. Gutkowska, *Problematyka rozmieszczania skazanych w świetle kulturowych aspektów obecności cudzoziemców w polskich zakładach karnych*, *Archiwum Kryminologii*, 36/2014, s. 293–323.

⁴⁵ Zob.: P. Stępnia, *Prawo do świadczeń zdrowotnych w warunkach izolacji penitencjarnej*, Warszawa 2019.

⁴⁶ Zob.: J. Stanek, A. Mańka, *Wsparcie i pomoc postpenitencjarna w opinii skazanych. Szkic empiryczny*, Sosnowiec 2016.

⁴⁷ Zob.: E. Dawidziuk, M. Mazur (red.), *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną osadzone w jednostkach penitencjarnych. Z uwzględnieniem wyników badań przeprowadzonych przez pracowników Biura Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2017.

oraz więzienny sprawiają, że prowadzenie oddziaływań penitencjarnych względem tych skazanych wymaga szczególnej uwagi, gdyż grupa ta także jest wewnętrznie zróżnicowana⁴⁸. W ciągu dekady odsetek osób skazanych za tego typu przestępstwa wzrósł o 0,31%, a sama grupa skazanych stanowi ponad 3% populacji więziennej, która opatrzona jest wieloma czynnikami ryzyka wtórnego popełnienia przestępstwa tego samego typu⁴⁹. Dlatego też pomimo wielu badań empirycznych dotyczących kwestii przestępstw i przestępczości seksualnej nadal istnieje deficyt odniesień do metodycznych aspektów pracy penitencjarnej z tego grupą skazanych, a urealniony jest dyskurs nad izolowaniem tych osób już po odbyciu przez nie wyroku.

Zaakcentowanie potrzeby przyjrzenia się zamianom w strukturze społecznej osób osadzonych, a także krystalizującym się specyficznym ze względu na potrzeby penitencjarno-ochronne grupom skazanych, jest przyczynkiem i zachętą dla badaczy do określenia form działań penitencjarnych dostosowanych do potrzeb życiowych i społecznych osób przebywających w zakładach karnych oraz profilaktyką i prewencją recydywy przestępczej. Należy jednak pamiętać, iż na organizację procesu oddziaływania penitencjarnego oraz indywidualizację metod i środków tego oddziaływania⁵⁰ względem osadzonych składa się również szereg innych czynników systemowych, sytuacyjnych i osobowych, m.in. niepełnosprawność osadzonych⁵¹, ich osobowościowe uwarunkowania⁵², czynniki organizacyjno-prawne⁵³, polityka karna⁵⁴, które w przypadku grup o znacznym współczynniku ryzyka implikują sposób wykonywania kary pozbawienia wolności.

⁴⁸ Zob.: D. Baran, W. Czernikiewicz, *Psychoterapia grupowa preferencyjnych sprawców czynów pedofilnych w nurcie poznawczo-behawioralnym*, Seksuologia Polska, 15/2017, s. 17–26; J. Heitzman, M. Lew-Starowicz, M. Pacholski, Z. Lew-Starowicz, *Wykorzystywanie seksualne dzieci w Polsce – analiza badań 257 sprawców, którzy popełnili przestępstwa seksualne wobec małoletnich*, Psychiatria Polska, 48(1)/2014, s. 105–120.

⁴⁹ Zob.: K. Surdej, *Ochrona społeczeństwa przed przestępstwami seksualnymi. Wybrane zagadnienia resocjalizacyjne i prawne*, Ius et Administratio, 2/2015, s. 45–50.

⁵⁰ Zob.: M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

⁵¹ Zob.: K. Nawrocka, J. Zozula, *Funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w warunkach izolacji penitencjarnej: studium pedagogiczno-prawne*, Warszawa 2020.

⁵² Zob.: I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

⁵³ Zob.: M. Niełacznna, *Mechanizm nie-doskonały? Dobra administracja więzienna – ustalenia i konkluzje badawcze*, Warszawa 2017.

⁵⁴ Zob.: B. Stańdo-Kawecka, *Polityka karna i penitencjarna. Między punitywizmem i menedżeryzmem*, Warszawa 2020.

Dylematy penitencjarne w kontekście realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności wobec osadzonych o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych

W polskim systemie prawnym odnoszącym się do kodyfikacji karnej, poza wspomnianymi wcześniej zasadami indywidualizacji i wolnej progresji, a także procedurami klasyfikacji osób pozbawionych wolności wynikającymi z Kodeksu karnego wykonawczego, istnieje szereg regulacji szczegółowych, które wyznaczają postępowanie z osobami wymagającymi szczególnych potrzeb penitencjarno-ochronnych jednak nie jest to katalog rozwiązań penitencjarnych, pozwalający na prowadzenie oddziaływań dostosowanych do potrzeb zróżnicowanej i różnicującej się populacji więziennej. Z drugiej jednak strony, dostrzegalna jest indolencja kadry więziennej w zakresie jakościowego i efektywnego prowadzenia pracy penitencjarnej w obszarze oddziaływań penitencjarnych, które w wielu przypadkach sprowadzane są do czynności biurokratycznych⁵⁵.

Podstawowym aktem normatywnym regulującym kwestie prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej jest Zarządzenie Nr 19/16 DGSW⁵⁶. Wyznacza ono merytorycznie zakres treściowy działań podejmowanych wobec skazanych, który powinien być ściśle powiązany z indywidualnymi czynnikami kryminogennymi osadzonego i być przedmiotem działań w realizowanym przez niego programie resocjalizacji. Programy, co do zasady, mają formę grupową i dotyczą podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych względem skazanych wykazujących deficyty w tych samych lub podobnych obszarach funkcjonowania. Najczęściej swoim zakresem obejmują działania dotyczące: przeciwdziałania agresji i przemocy, uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub używaniu narkotyków, a także przeciwdziałające prokryminalnym postawom. Programy resocjalizacji

⁵⁵ Zob.: Najwyższa Izba Kontroli, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Wystąpienie pokontrolne – P/14/044 – Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności* pismo KPB-4101-006-03/2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik> (dostęp: 15.03.2022); S. Grzesiak, *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencjarnej wychowawców*, [w:] P. Stępnia (red.), *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, Kalisz-Poznań 2014, s. 179–200; S. Grzesiak, *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, [w:] L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2019, s. 107–124.

⁵⁶ Zarządzenie Nr 19/2016 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie *szczególne zasady prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych*.

mogą być związane z szeroko rozumianym kształtowaniem umiejętności społecznych i poznawczych w zakresie aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia, integracji rodzin czy zapobiegania negatywnym skutkom izolacji – prizonizacji.

Należy jednak wskazać, że regulacje prawne wynikające z ww. Zarządzenia pozostawiają dużą swobodę w interpretacji, jak i włączania treści w poszczególne elementy związane z projektowaniem programów. Biorąc pod uwagę oczekiwaną społecznie, resocjalizacyjną działalność jednostek penitencjarnych w kontekście realizowanych programów penitencjarnych, należałoby bardziej zwrócić uwagę na przygotowywanie i implementację programów zgodnie ze sztuką ich tworzenia przy uwzględnieniu zasad skutecznych interwencji względem opisywanych grup osadzonych.

Powyższa konstatacja implikuje konieczność zmian w zakresie opracowywania, realizacji i ewaluacji programów resocjalizacji, jak i ich prakseologii w zakresie grup sprofilowanych. W efekcie zmiany organizacyjnej w działach penitencjarnych mogłyby również intensyfikować procesy zmianotwórcze u osadzonych, pomimo problemów z fluktuacją kadry więziennej. W warunkach izolacji więziennej osobą bezpośrednio związaną ze sprawami dotyczącymi funkcjonowania wolnościowego skazanego odpowiedzialny jest wychowawca ds. pomocy postpenitencjarnej, który we współpracy z wychowawcą prowadzącym skazanego diagnozuje, prognozuje i realizuje, co do zasady za zgodą osadzonego, działania optymalizujące jego powrót do społeczeństwa. Biorąc pod uwagę aspekt temporalny wykonywania kary pozbawienia wolności, jak perspektywę jej odbywania, oddziaływanie resocjalizacyjno-readaptacyjne powinny trwać przez cały okres trwania kary, jednak treść i jakość powinna być odmienna w zależności od etapu kary czy może bardziej od gotowości osadzonego do zmiany i czynionych przez niego działań w tym zakresie.

Opisywane ujęcie wymaga dalszych prac koncepcyjnych, których efektem mogłaby być propozycja strategii więziennictwa w kontekście procesów społecznych, a także klasyfikacji specyficznych grup skazanych ze względu na zasadność stosowania resocjalizacji penitencjarnej, która mogłaby się ogniskować na postępowaniu z osadzonymi o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych z uwagi na następujące czynniki:

- a) **demografia więzienna:** Postępowanie z osadzonymi młodocianymi; Postępowanie z osadzonymi w wieku senioralnym;
- b) **niepełnosprawni w jednostkach penitencjarnych:** Postępowanie z osadzonymi z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną (w tym

- z zaburzeniami preferencji seksualnych); Postępowanie z osadzonymi niepełnosprawnymi fizycznie;
- c) **osadzeni wymagający szczególnych środków bezpieczeństwa:** Postępowanie ze skazanymi niebezpiecznymi; Postępowanie ze skazanymi zdegradowanymi w stratyfikacji więziennej; Postępowanie z osadzonymi „którzy muszą żyć” (medialni, ważni dla śledztwa);
 - d) **osadzeni odmienni kulturowo:** Postępowanie z osadzonymi cudzoziemcami; Postępowanie z osadzonymi zróżnicowanymi etnicznie i religijnie; Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej;
 - e) **osadzeni o szczególnych potrzebach medycznych:** Postępowanie z osadzonymi o szczególnych potrzebach medycznych (np. paliatywnych); Postępowanie ze skazanymi uzależnionymi od alkoholu; Postępowanie ze skazanymi uzależnionymi od środków odurzających lub substancji psychotropowych;
 - f) **osadzeni sprizonizowani:** Postępowanie z recydywistami penitencjarnymi; Postępowanie ze skazanymi na długoterminowe kary pozbawienia wolności;
 - g) **mniejszości klasyfikacyjne:** Postępowanie z osobami tymczasowo aresztowanymi; Postępowanie z osadzonymi odbywającymi karę zastępczą pozbawienia wolności lub inne środki izolacyjne; Postępowanie ze skazanymi na kary krótkoterminowe (do 6 mies.)

Podsumowując, teza o kategoriach więźniów wymagających i podatnych na zabiegi resocjalizacyjne, jak i niepodatnych oraz nie wymagających takich działań wydaje się wciąż aktualna. Mając na uwadze, iż resocjalizacja penitencjarna odnosi się do skazanych odbywających karę pozbawienia wolności względem, których podejmowane są zaprogramowane, zindywidualizowane i spersonalizowane działania, w różnych typach i rodzajach zakładów karnych oraz systemach odbywania kary pozbawienia wolności, mające na celu doprowadzenie jednostki do stanu optymalnego dla niej przystosowania społecznego w zakresie wyrażanych przez nią postaw wobec norm prawnych i moralnych, należy pamiętać o jej ograniczeniach wynikających m.in. specyfiki populacji osadzonych ulegających ciągłej kompresji grupowej, ekonomiczności prowadzenia grupowych, nieewaluowanych działań penitencjarnych nad spersonalizowanymi, niewyraźności systemów odbywania kary pozbawienia

wolności w praktyce penitencjarnej⁵⁷ oraz optymalizacji przystosowania osadzonych do funkcjonowania więziennego, co nie jest równoznaczne z internalizacją i przestrzeganiem przez nich norm życia społecznego. Aktualny jest postulat edukowania społeczeństwa w zakresie oczywistych i udowodnionych naukowo zjawisk, niechętnie przyjmowanych przez opinię społeczną, dotyczących przestępczości i tego, że:

- przestępczość jest nieodłącznym elementem życia społecznego,
- większość skazanych prędzej czy później opuści jednostkę penitencjarną i powróci do poprzedniego miejsca zamieszkania,
- pobyt w więzieniu jest ostatecznością i jest droższy z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego niż kary wolnościowe,
- inkluzja społeczna wynika z zasad solidarności społecznej i jest w interesie społeczeństwa obywatelskiego jak i państwa,
- beneficjenci oddziaływań penitencjarnych i readaptacyjnych są wysoce zróżnicowani osobowo, czemu służy m.in. proces kompresji społecznej osób marginalizowanych społecznie,
- przestępczość nie jest zjawiskiem jednorodnym i dającym się łatwo sklasyfikować.

Dlatego też konieczne jest dostrzeżenie przestrzeni kompromisu, w której odejście od paradygmatu resocjalizacji jako dominującego i uniwersalnego nie jest niczym niestosownym, biorąc pod uwagę dowody naukowe w tym zakresie⁵⁸. Na tle wcześniejszych uwag konieczna jest również redefinicja pojęcia efektywności resocjalizacyjnej oraz optymalizacji oddziaływań resocjalizacyjnych do dedykowanych grup skazanych, co pozwoli urealnić oczekiwania społeczne wobec realnych możliwości resocjalizacji penitencjarnej w kontekście systemowych rozwiązań readaptacji społecznej skazanych, gdzie generowany efekt powinien być utrwalany i kontynuowany w środowisku wolnościowym.

Konieczność zwrócenia szczególnej uwagi na podnoszone w opracowaniu kwestie i ich implikacje dla systemu penitencjarnego wymagają szerszej perspektywy postrzegania zmian w prowadzeniu oddziaływań penitencjarnych. Bezspornym jest jednak fakt, że populacja więzienna osadzonych coraz bardziej polaryzuje się jakościowo, co generuje trudności

⁵⁷ P. Stepniak, *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, Archiwum Kryminologii, XXXI/2009, 265–298; A. Nawój-Śleszyński, *W poszukiwaniu optymalnego modelu instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności – od rygorów do systemów i planów kary*, [w:] M.H. Kowalczyk, D. Mackojć (red.), *Karanie, terapia, resocjalizacja. W poszukiwaniu najlepszych rozwiązań*, Toruń 2021, s. 39–68.

⁵⁸ Zob.: B.M. Nowak, S. Grzesiak (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomaganie resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022

w pracy penitencjarnej związanej z takimi obszarami funkcjonowania więziennictwa jak: opieka zdrowotna (finansowanie świadczeń zdrowotnych)⁵⁹, pomoc postpenitencjarna, oddziaływania resocjalizacyjne czy bezpieczeństwo. Wskazane przestrzenie są częścią procesu optymalizacji pracy penitencjarnej w kontekście rozumienia specyfiki potrzeb w pracy z odmiennymi grupami skazanych. Przyjęcie takiej perspektywy pozwala na przygotowanie się na zmiany w strukturze populacji osadzonych i optymalne dostosowanie polityki kryminalnej i penitencjarnej do zachodzących procesów prawno-społeczno-demograficznych, a także potrzeb szkoleniowych w tym zakresie dla kadry więziennej.

Wnioski i rekomendacje

Zwracanie uwagi na procesy społeczne mające znaczenie dla zmian w strukturze populacji osadzonych i ich implikacje dla systemu penitencjarnego są dotychczas marginalnie podejmowaną problematyką. Istnienie grup osadzonych o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych wymaga również opracowania specjalnych metodyk postępowania z nimi. Dlatego na podstawie przedstawionych w pracy informacji można sformułować następujące rekomendacje:

1) w obszarze badawczym:

- a) dokonać diagnozy populacji więziennej osadzonych, biorąc pod uwagę czynniki kryminologiczno-społeczne;
- b) sprofilować grupy osadzonych wymagających szczególnych potrzeb penitencjarno-ochronnych i monitorować ich dynamikę, np. poprzez mapowanie ich występowania w Polsce penitencjarnej;
- c) opracować metodyki szczegółowe w zakresie potrzeb penitencjarnych opisywanych grup i przygotować propozycje programów resocjalizacyjnych dostosowanych do zasobów, jak i deficytów przy uwzględnieniu zasad wynikających z nurtu *evidence based practice* – zaprojektować koncepcje pracy z poszczególnymi grupami skazanych;
- d) dokonać komparatystyki rozwiązań stosowanych w innych krajach w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności ze specyficznymi

⁵⁹ Zob.: P. Stępiak, *Prawo do świadczeń zdrowotnych w warunkach izolacji penitencjarnej*, Warszawa 2019.

grupami osadzonych w zakresie prawno-organizacyjnym i penitencjarno-resocjalizacyjnym;

2) w obszarze szkoleniowym:

- a) przygotować ofertę edukacyjną (lub uzupełnić treści w obecnej) w zakresie pracy penitencjarnej z poszczególnymi grupami skazanych o szczególnych potrzebach penitencjarnych;
- b) rozważyć organizację cyklicznych szkoleń dla kadry penitencjarnej w zakresie metodyki pracy penitencjarnej z grupami skazanych o szczególnych potrzebach penitencjarno-ochronnych;
- c) włączyć treści poruszane w opinii do programów szkoleń: podoficerskiego, chorążackiego i oficerskiego.

Wskazane przestrzenie są częścią procesu optymalizacji pracy penitencjarnej w kontekście rozumienia specyfiki potrzeb w pracy z odmiennymi grupami osadzonych. Przyjęcie takiej optyki pozwoli na przygotowanie się na zmiany wynikające z procesów społecznych i optymalne dostosowanie polityki kryminalnej oraz penitencjarnej do zachodzących procesów w strukturach społecznych.

Bibliografia

Publikacje:

- Ambrozik W., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołeczniania systemu oddziaływań*, Kraków 2016.
- Baran D., Czernikiewicz W., *Psychoterapia grupowa preferencyjnych sprawców czynów pedofilnych w nurcie poznawczo-behawioralnym*, *Seksuologia Polska*, 15/2017.
- Dawidziuk E., Mazur M. (red.), *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną osadzone w jednostkach penitencjarnych. Z uwzględnieniem wyników badań przeprowadzonych przez pracowników Biura Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2017.
- Fajst M., Gutkowska A., *Problematyka rozmieszczania skazanych w świetle kulturowych aspektów obecności cudzoziemców w polskich zakładach karnych*, *Archiwum Kryminologii*, 36/2014.
- Grzesiak S., *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencjarnej wychowawców*, [w:] Stępnik P. (red.), *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, Kalisz-Poznań 2014.
- Grzesiak S., *Demograficzne zmiany w populacji więziennej i ich implikacje dla polskiego systemu penitencjarnego*, [w:] Kuryłowicz M., Strzelec M. (red.), *Praca penitencjarna*, Warszawa 2022.
- Grzesiak S., *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wrocław 2013.
- Grzesiak S., *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, [w:] Kołtun L., Kośmider T. (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa 2019.
- Grzesiak S., *Resocjalizacja penitencjarna w Polsce w perspektywie readaptacyjno-reintegracyjnej* [w:] Nowak B.M., Grzesiak S. (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022.
- Grzesiak S., Skowron D., *Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej w polskim systemie penitencjarnym na tle wybranych systemów penitencjarnych innych państw*, [w:] Grzesiak S. (red.), *Psychospołeczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2020.
- Heitzman J., Lew-Starowicz M., Pacholski M., Lew-Starowicz Z., *Wykorzystywanie seksualne dzieci w Polsce – analiza badań 257 sprawców, którzy popełnili przestępstwa seksualne wobec małoletnich*, *Psychiatria Polska*, 48(1)/2014.
- Kalisz T., *Decyzja klasyfikacyjna. Charakter prawny oraz tryby kontroli i weryfikacji*, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XXXVI, 3680/2015.

- Kalisz T., *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychospołecznych*, [w:] Rzepliński A. (red.), *Pozbawienie wolności: funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa 2013.
- Kalisz T., *Zarządzanie ryzykiem powrotu do przestępstwa*, [w:] Czekaj K., Wiśniewska-Paź B. (red.), *Od Crimes of the powerful do przestępstwa jednostki we współczesnym świecie. Z zagadnień globalnej kryminologii i dezorganizacji społecznej*, 307 *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Sociologica*, 11(2)/2019.
- Konopczyński M., *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013.
- Kuć M., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
- Kwieciński A. (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013.
- Kwieciński A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Warszawa 2017.
- Machel H., *Rola i zadania kadry resocjalizacyjnej*, [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 2, Warszawa 2008.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2008.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
- Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994.
- Mudrecka I., *Skuteczność i efektywność kary pozbawienia wolności – przegląd badań empirycznych*, [w:] Nowak B.M., Grzesiak S. (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022.
- Muskała M., „*Odstąpienie od przestępczości*” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań 2016.
- Nawój-Śleszyński A., *Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce w latach 1970–2022*, *The Prison Systems Review*, 116/2022.
- Nawój-Śleszyński A., *Rozmiary i zróżnicowanie populacji więziennej w Polsce w okresie obowiązywania ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1997 roku*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, t. LIV/2019.
- Nawój-Śleszyński A., *W poszukiwaniu optymalnego modelu instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności – od rygorów do systemów i planów kary*, [w:] Kowalczyk M.H., Mackojć D. (red.), *Karanie, terapia, resocjalizacja. W poszukiwaniu najlepszych rozwiązań*, Toruń 2021.
- Nawrocka K., Zozuła J., *Funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w warunkach izolacji penitencjarnej: studium pedagogiczno-prawne*, Warszawa 2020.
- Niełacznna M., Klimczak J. (red.), *Dożywotni więźniowie. Najlepsi z najgorszych i źli stale*, Warszawa 2022.

- Niełaczna M., *Mechanizm nie-doskonały? Dobra administracja więzienna – ustalenia i konkluzje badawcze*, Warszawa 2017.
- Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
- Nowak B.M., Grzesiak S. (red.), *Strategia reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego*, Warszawa 2022.
- Pospiszyl I., Miałkowska-Kozaryna M. (red.), *Polskie szkoły resocjalizacji*, Warszawa 2022.
- Pospiszyl I., *Neopenologia – spór o sens istnienia resocjalizacji penitencjarnej*, Resocjalizacja Polska, 22/2021.
- Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2005.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2005.
- Pytka L., *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, Warszawa 2008.
- Sadowska M., *Najdłuższe Kary pozbawienia wolności a praca penitencjarna*, Poznań 2016.
- Snopek M., *Więźniowie poszkodowani – psychospołeczne funkcjonowanie osób zdegradowanych w przestrzeni penitencjarnej*, Kraków 2018.
- Stanek J., Mańka A., *Wsparcie i pomoc postpenitencjarna w opinii skazanych. Szkic empiryczny*, Sosnowiec 2016.
- Stańdo-Kawecka B., *Polityka karna i penitencjarna. Między punitywizmem i menedżeryzmem*, Warszawa 2020.
- Stępnia P., *Udział skazanego w kształtowaniu prognozy kryminologicznej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 61/2008.
- Stępnia P., Kalisz T., Zalewski W. (red.), *Czy i jakie więzienia są potrzebne? Rozważania na tle zagadnień współczesności*, Poznań-Gdańsk-Wrocław-Kalisz 2016.
- Stępnia P., *O tzw. dobrych praktykach penitencjarnych. Obraz empiryczny i kilka ogólniejszych refleksji teoretycznych*, Archiwum Kryminologii, t. XL/2018.
- Stępnia P., *Pomoc społeczna i pomoc postpenitencjarna jako wsparcie społecznej readaptacji skazanych. Pojęcie, geneza i rozwój*, [w:] Urban B., Stanik M. (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa 2007.
- Stępnia P., *Prawo do świadczeń zdrowotnych w warunkach izolacji penitencjarnej*, Warszawa 2019.
- Stępnia P., *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa 2017.
- Stępnia P., *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, Archiwum Kryminologii, XXXI/2009.

- Stępnia P., *Wielokulturowość w zakładach karnych. Uwagi o problemie i unormowaniach prawnych*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, t. XLVIII/2018.
- Stępnia P., *Więzenie ten dom (mało) dobry. Oblicza i problemy współczesności*, Warszawa 2021.
- Surdej K., *Ochrona społeczeństwa przed przestępstwami seksualnymi. Wybrane zagadnienia resocjalizacyjne i prawne*, Ius et Administratio, 2/2015.
- Szczepanik R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.
- Sztuka M., *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013.
- Urbanek A., *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowości. Studium diagnostyczne*, Kraków 2018.
- Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976.
- Włodarczyk-Madejska J., *Zmiany w strukturze podejrzanych, osadzonych i skazanych w kontekście starzenia się społeczeństwa – analiza danych statystycznych*, Prawo w Działaniu. Sprawy Karne, 53/2023.
- Wójcik D., *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa*, Prawo W Działaniu, Sprawy Karne, 16/2013.

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. *o Służbie Więziennej* (Dz. U. 2021, poz. 1064 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. *w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych* (Dz. U. 2013, poz. 1067).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. *w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności* (Dz. U. 2016, poz. 2231).
- Zarządzenie Nr 19/2016 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. *w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych*.

Regulamin Nr 1/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 18 października 2010 r. *w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.*

Regulamin Nr 2/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 18 października 2010 r. *w sprawie sposobu pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej.*

Instrukcja Nr 10/2020 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 5 listopada 2020 r. *w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.*

Netografia:

Centralny Zarząd Służby Więziennej, Statystyka roczna, stan na 31.12.2022 r., <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 10.03.2023).

Najwyższa Izba Kontroli, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Wystąpienie pokontrolne – P/14/044 – Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności* pismo KPB-4101-006-03/2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik> (dostęp: 10.03.2023).